
ЎЗБЕК ХАЛҚ МУСИҚА МАДАНИЯТИ ТАРИХИГА НАЗАР

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10694294>

Султонали Маннопов

Фаргона давлат университети профессори, Ўзбекистон халқ артисти:

АННОТАЦИЯ

Миллий уйғониш даври деб тан олинаётган бугунги кунимиз мустақил Ўзбекистон тарихида янги даврни бошлаб берди. Қисқа давр ичида мамлакатимизда давлат ва жамият қурилишининг мутлақо янги сиёсий асослари яратилиши билан биргаликда ижтимоий-иқтисодий ва маънавий соҳалар ривожланишининг устувор йўналишлари белгилаб берилди. Зотан, маънавий маданиятсиз ва санъатсиз миллий кадриятларни янада юқори босқичга кўтармасдан туриб, янги жамиятни, янги ижтимоий-тарихий муносабатларни ва янги дунёқарашни барпо этиш мумкин эмаслиги аён бўлди

Калит сўзлар

Жараён, табиат, инсон, тафаккур, тараққиёт, ходиса, воқеа, илмий.

Ўзбекистонда янги маънавий йўналишларнинг шаклланиши ўз навбатида санъатнинг барча соҳаларига самарали тасир этиб, ижодий изланишлар доирасини кенгайтириб, бадиий тафаккур ривожини жадаллаштирмоқда. Тарихий, маданий ва маънавийахлоқий кадриятларнинг кенг қатламларини қайта идрок этиш санъатнинг барча соҳаларида бўлганидек, мусикий санъатда ҳам яққол намоён бўлмоқда. Миллий тафаккурдаги туб янгиланишлар маънавиятимизнинг асосий ўзаги бўлиши ва уни ижтимоий онгнинг бугунги даражасига мувофиқ янги талаблар асосида баҳолаш заруриятини тақозо этмоқда. Баркамол инсон тарбиясида, айниқса, ижтимоий ҳаётда, ёшлар тарбиясида мусиканинг ўрни ва ахамиятини тўғри таҳлил қилиб, мусиканинг тасирчанлик кучига баҳо беришда аниқ, равшан услубий режалар асосида иш кўришни тақозо қилмоқда. Маданиятнинг жуда кўп тариф ва талқинлари мавжуд бўлиб, уларни маданиятшунослик фани ўрганади ва инсонларнинг ижтимоий-маданий тараққиёт жараёнларида, тарихий ривожланиш даврида тутган ўрни ва жихатларига қараб мазмун моҳиятини белгилайди ва илмий асослаб беради.

Маданиятни ижтимоий ходиса, деб қараш кенг ёйилган. Унинг тараққиёт қонунларига, ривожланиш омилларига, инсон тафаккурининг маҳсулига алоҳида

урғу бериледи. «Маданият» атамаси арабча сўз бўлиб, «Мадинат» - «шахар» деган маонони англатади. Иккинчи яна бир «ранг-баранг» деган маънони ҳам касб этади. Шунинг учун ҳам унинг туб маъносида аниқ ижтимоий ходисалар, воқеа ва жараёнлар, табиат билан инсон орасидаги боғлиқлик, тараққиёт қонунлари ётади. Инсон меҳнатининг маҳсули у яратган тафаккур дурдоналари «маданият», сифатида қабул қилинади ва тарихга муҳрланади. Жаҳон тарихи манбаларида маданиятнинг 300 га яқин атамалари ва таарифлари мавжуд бўлиб, буларнинг барчасининг замирида инсон тафаккури маҳсули ётади. Дунё халқлари маданиятининг ранг-баранг талқин этилиши ушбу атамалар ва таарифларда ўз ифодасини топади. Маданиятшунослиқда маданиятни фан нуқтаи назаридан талқин этилишида турли хил назариялар, изохлаш усуллари, уларнинг илмий ва услубий жараёнларига асосланиб, илмий ёндашган ҳолда ўрганилади. Барча маданиятлар замирида инсон меҳнати ётади. Чунки маданий маҳсулот инсон учун яратилади, унинг моддий ва маонавий эҳтиёжини қондириш хусусиятига эгадир. Шунинг учун ҳам маданиятни инсонлар томонидан дунёни ўзлаштириш деб тушунмоқ даркор бўлади. Инсон томонидан яратилган маданий бойликлар инсон ўзгартириши лозим бўлган ўзига хос объектдир. Бу бойликларни ўзлаштириш жараёнида шахснинг маънавий дунёси бойийди⁵. Маданиятшунослиқ фани маданиятнинг асосий талқинларини кенг миқёсда шархлаш билан бирга унинг асосий таркибий қисмларини ҳам аниқ, равшан қилиб белгилаб беради. Чунки маданият назарияси ана шу унсурлар билан мустаҳкам боғланган бўлиб, унинг замирида маданиятларнинг бир-бирига чамбарчас боғлиқлиги ётади.

Ўзбек халқининг мусиқа маданияти жуда узоқ тарихга эга. Тарихий тараққиёт давомида халқ мумтоз мусикаси, анъанавий касбий мусиқа, халқ бастакорлик йўллари, шунингдек, фолклор - хаваскорлик мусиқий мероси сингари шаклан ва услубан бирбирига яқин ижрочилик кўринишлари бир-бирини тўлдириб келди. Ушбу мусиқий меросимиз бугунги кунимизда ҳам маънавий маданиятимизнинг бир бўлаги сифатида намоён бўлмоқда. Мустақиллик шарофати билан миллий-маънавий кадриятларимизга, урф-одатларимизга, унутилаёзган, тарихан кадрли анъаналаримизга бўлган эътибор, уларни янгидан ислох этиш жараёни устувор йўналиш касб этди. Миллий кадриятларимиз, урф-одатларимиз, маънавий

⁵ М. Усмонов. «Маданият ва ахлоқ», 10- бет. Тошкент, «Фан» нашриёти, 1986 йил.

бойлигимизга бўлган эътибор давлат миқёсига кўтарилди. Мустақилликнинг дастлабки йиллариданок ота-боболаримиздан, аجدодларимиздан қолган маънавий бойликларни, жумладан, мусиқий маданиятни авайлаб асраш, тиклаш борасида, қолаверса, замон билан ҳамоханг қадам ташлаш борасида талайгина ишлар қилинди. Бу борада ўтган аجدодларимиз бизларга мерос қилиб қолдириб кетган улкан маънавий бойлигимиз асосий омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Тарихдан маълум, маънавиятимизнинг асосий бўғини бўлган мусиқий маданиятимиз, анъанавий кўшиқларимиз, мақом ижролари ҳамиша халқимизнинг кундалик ҳаётида маънавий озуқа сифатида эътироф этиб келинган. Халқ оғир кунларида мусикадан нажот излаган, хурсандчилик кунларида ҳам кўшиқ ва мусиқа уларга ҳамроҳ бўлган⁶.

Зеро, бугунги муборак мустақилликка эришган кунимизда, ўзлигимизни англаб бораётган бир даврда улкан маънавиятимизнинг бир бўлаги бўлган, ота-боболаримиздан мерос бўлиб келган миллий мусиқий маданиятимизга суяниш, анъанавий кўшиқларимизга мурожат қилиш табиий бир ҳолдир. Буларнинг барчаси баркамол авлод тарбиясида, ёшларнинг маънавий дунёқарашини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади. Анъанавий мусиқа ва кўшиқларимиз одамларни ҳамиша иймонга, меҳр-оқибатга, одамийликка чорлаб келган. Бугунги кунда ҳам шу долзарблигини йўқотмаган ҳолда мустақилликка, меҳнаткашлар онгини шакллантириш йўлида, баркамол авлод тарбиясида восита сифатида асосий омиллардан бўлиб қолаверади.

Ашула, мусиқа, рақс, фолклор ижрочилиги санъати миллий мусиқа санъатининг халқ ҳаёти ва ижоди билан чамбарчас боғлиқ ҳолда пайдо бўлган ва ривожланиб келган қадимий санъат турларидан ҳисобланади. Айниқса, халқимизнинг анъанавий руҳдаги кўшиқлари ўлмас мерос бўлиб, барча даврлардагидек бугун ҳам «лаббай» деб жавоб бермоқда. Лекин шу билан бир қаторда фақат тарихга сажда қилмай, бугунги куннинг руҳига мос тарзда кўшиқлар яратиш эса миллий мафкурамизни ривожлантиришда бош омиллардан бўлмиш мусиқий санъат билан шуғулланаётган барча мутахассис ва санъаткорларга муҳим вазифа қилиб қўйилиши табиийдир. Мамлакатимиз тамомила янги жамят, янги турмуш ва янги ҳаётни бошлаб юборди. Одамларимиз қалби, тафаккури ва тасавурида ўзгаришлар пайдо бўлди. Моддий фаровонликка

⁶ Мақоланинг мазкур бобини тайёрлашда Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, профессор Равшан Юнусов материалларидан фойдаланилди.

табий интилиш миллатнинг маънавий ва ақлий ўсиш эҳтиёжига ғов бўлмаслиги лозим. Маънавийлик ва маърифийлик халқимизнинг кўп асрлик тарихи давомида доимо унинг энг кучли ўзига хос хусусияти бўлиб келмоқда.

Ушбу тамойиллардан келиб чиқиб, маонавий жабхаларнинг барча йўналишлари ўзларининг мақсад ва вазифаларини белгилаб олишлари зарур бўлади. Айниқса, бу жабхада муסיқий маданиятнинг маънавий ҳаётдаги ўзига хос ўрнини баҳолаш, унинг тасирчанлик кучини мустақиллик мафқураси томон йўналтириш унинг бош мезони эканлигини англаш муҳимдир. Маданий ҳаётда бугунги кунда шу тамойилга кўра силжишлар кузатилмоқда. Ижодкорларнинг фикри- зикри ана шу тамойиллар йўлига йўналтирилган десак, хато қилмаган бўламиз. Муסיқий маданият ўзининг серқирралиги билан ажралиб туради. Айниқса, ўзининг чуқур илдизлари қадимги даврларга етиб борадиган ўзбек халқининг бой муסיқа мероси ҳозирги кундалик ҳаётимиздан ҳам тушгани йўқ. У халқ ижодининг юксак наъмуналари, фолклор ижрочилиги, куй тузилиши, мазмунан ривожланган чолғу ва ашула асарлари, дostonлар ижрочилиги ҳамда мураккаб ижрочилик туркуми аталмиш мақом муסיқасини ўз ичига олади. Бундан ташқари, халқ муסיқий маданиятида ўзларининг барча даврларда сезиларли хиссаларини кўшиб келаётган халқ бастакорларининг ижоди ҳам салмоқли ўрин тутди. XIX аср охирларига келиб ўзбек муסיқий маданиятида ўзгаришлар даври бошланди. Бу албатта, Туркистон ўлкасини Россия томонидан истило қилиниши билан боғлиқдир. Бу борада икки томонлама қараш билан ўрганмоқ зарур бўлади. Чунки баози бир ҳолларда миллий муסיқа маданиятимизга салбий тасирини кузатсак, иккинчи томондан, ўзига хос ривожланиш даври бўлганлигини ҳам эътироф этиш зарур бўлади. Чунки нота ёзувининг кириб келиши, ўлкамизда миллий муסיқа санъатимизни илмий равишда ўрганиш, фолклор ва этнография соҳасидаги ривожланишга сезиларли тасир этди. Бу борада В.А. Успенский, Е.Е. Романовская, Н.Н.Миронов сингари муסיқашунос ва этнограф олимларнинг меҳнатларини айтиб ўтиш зурур бўлади. Илёс Акбаров, Мутал Бурхонов, Юнус Ражабий, Толибжон Содиков, Мухтор Ашрафий сингари муסיқамиз дарғалари улардан сабоқ олдилар. Бундан ташқари, жаҳон муסיқий маданиятининг дурдоналари саналмиш фортопиано сози, опера ва балет, симфоник ижро, жаҳон классик муסיқий созларининг кириб келиши муסיқий маданиятимизнинг ҳар томонлама серқирра ривожига салмоқли хисса қўшди. Натижада, ўзбек халқ муסיқалари, қўшиқлари, мақомлари жой олган 20

жилддан ортиқ китоблар дунё юзини кўрди⁷. Сўнги 130 йил ичида муслиқий маданиятимиз мураккаб, кескин зиддиятларга, ижобий ва салбий кўринишларга тўла тарихий даврни бошидан кечирди. Ана шу ҳолатларга қарамай, ўтган даврлар мобайнида илм-фан, санъат, жумладан, муслиқий маданият соҳасида фахрланишга арзигулик ишлар амалга оширилганлигини эътироф этиш зарур. Яққол мисол сифатида муслиқа ижодиёти, ижрочилиги, муслиқа илми, таълими сингари соҳаларни олиш муҳим аҳамият касб этади. Бу албатта, кўшиқ савиясига салбий тасир кўрсатмоқда. Натижада юзлаб эса қолмайдиган бир марталик ёки мавсумий кўшиқлар кўпайиб бормоқда. Яна шуни айтиб ўтиш лозимки, миллий эстрада руҳидаги кўшиқлар ижросига кўл уришда анъанавий кўшиқларни ва халқимизнинг сеvimли кўшиқларини, халқ бастакорлигининг, машхур кўшиқларини эстрада йўлига солиб, бузилган ҳолда ижро этишлар ҳам учрамоқда. Агар халқона ижро услубларига таяниб, ҳар бир ижрони яхши ўзлаштириб, ана шу ижродан лейтмотив сингари фойдаланилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди. Ушбу фикрларни амалга оширишни эстрада хонандаларининг ўзларига ҳавола этамиз. Бугунги кунда Миллий эстрада муслиқасини раvнақ топиши учун барча имкониятлар мавжуд бўлиб, уни ривожлантириш давлат сиёсати даражасига кўтарилганлиги боис, ҳар бир ижодкордан самарали ижод қилишни, халқимизга манзур бўладиган кўшиқлар ва куйлар яратишликни талаб этади. Санъатсевар халқимиз ўзининг ҳақиқий ижодкори, фидоий санъаткорларини ҳамиша ардоқлаб келган. Зеро, ҳозирги замон ўзбек эстрада санъати фидоий, иқтидорли ёш санъаткорларга бой ва халқимиз ишончини оқлашдек салоҳиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. А.Каримов. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари. Т., «Ўзбекистон», 1997.
2. И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ қаби муқаддасдир. Т., «Ўзбекистон», 1995.
3. О.Умаржонов. Жаҳон динлари. Фарғона-2001.
4. Р.Юнусов. Истиклол мафқураси ва муслиқий жараён. Т., 2002.
5. И.Акбаров. Муслиқа луғати. Т., «Ўқитувчи», 1997.
6. А.Одилов. Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик тарихи. Т., «Ўқитувчи», 1995.
7. Султонали Маннопов. Сўнмас наволар. Фарғона-2003.

⁷ Султонали Маннопов Ўзбек халқ муслиқа маданияти «Янги аср авлоди» Т-2004

8. Султонали Маннопов. Ўзбек халқ мусика маданияти «Янги аср авлоди», Т-2004.